

ДУХОВНІ ПОСТАТІ

Василь ТУРКЕВИЧ

ЛІТОПИСЕЦЬ КИЄВА

Максим Берлінський

Однією з найперших публікацій відновленого у 1992 році часопису «Київська старовина» став передрук великої монографічної праці «Истории города Киева», досить рясно згадуваного в різних публікаціях, але малознаного не тільки творчістю, але й життям історика Максима Берлінського. Цей передрук обумовлювався двома причинами. По-перше, як важливий своєю джерелознавчою основою історичний ще не виданий твір, випадково віднайдений у рукопису в одному з ленинградських архівів у 1970 році, по-друге, зроблена в сімдесятих роках ХХ ст. спроба його надрукувати у другому випуску щорічного альманаху

«Київська старовина» за редакцією М. Брайтчевського, призвела до нищівного погрому Інституту археології АН УРСР.

Публікація «Истории города Киева» у відновленій «Київській старовині» викликала непересічний інтерес і до самого твору, і до життєпису його автора, про якого на той час можна було знайти хіба що коротеньку довідку в «Радянській Енциклопедії історії України».

На жаль, біографія і творчість Максима Берлінського й до сьогодні залишається майже незнана широкому загалу, а найбільш повний розгляд його внеску в історичну науку зробив сто років тому історик В. Щербина, видрукувавши в груднево-числі «Киевской старины» за 1896 р. дослідження «Первый киевский археолог М. Ф. Берлинский».

Максим Берлінський належить до тих активних і самобутніх людей, про яких із незрозумілих причин забувають відразу піс-

ля їхньої смерті. Тим часом, за ним залишився статус «першого київського археолога». У період, коли у зв'язку з бурхливим становленням Києва як економічного, промислового і культурного центру так званого Південно-Західного краю, Максиму Берлінському випала місія описати пам'ятні киянам переказами і легендами місця, які мали зникнути під час прокладення нових доріг і вулиць, часто-густо в тих місцях, де колись височіли церкви, палаци і терени давньокняжої столиці. Археолог не тільки здійснив ідентифікацію історичної топографії Києва, але й першим зробив низку розкопок, зафіксував, описав і ввів до наукового обігу значну кількість прадавніх пам'яток.

Біографія Максима Берлінського малознана не тільки широкому загалу, але й історикам. Отож на ній варто зупинитися детальніше. Народився майбутній археолог і педагог у селі Нова Слобода Путивльського повіту на Курщині (тепер це Чернігівська обл.). Його батько, приходський священник, виходець із шляхетного роду Берлінських, які проживали на Правобережжі, в селі Берлінці неподалік Могилева-Подільського (тепер Вінницької обл.).

За давньою традицією, батько відвіз десятирічного Максима в бурсу при Києво-Могилянській академії. Закінчив її Максим як один із кращих випускників. В атестаті, підписаному ректором академії Варлаамом (Миславським) у 1786 р., визначалися виняткові досягнення Максима Берлінського з латинської граматики, європейських і давньогерберейської мов, історії, філософії і богослов'я, а також проповідництва. Проте двадцятидворічний випускник не обрав стежу духовного служіння, хоч цього дуже хотіли і рідня, і керівництво академії. Без великої охоти митрополит Київський і Галицький Самуїл дозволив йому продовжити навчання у Петербурзькій учительській гімназії (власне, це був єдиний на всю імперію педагогічний інститут).

Перший міністр народної освіти, граф Петро Завадовський, українець за походженням, який старанно дбав про підготовку майбутніх викладачів губернських народних училищ, особливо відзначав підготовленість до цієї справи вихованців Київської академії, зокрема Максима Берлінського. Завершивши курс навчання за вищим розрядом, вихованець духовної академії отримав право залишитися в Петербурзі для здобуття магістерського, а потім і професорського звання. Однак він висловив бажання повернутися до Києва викладачем губернського народного училища.

Близькуча підготовка в академії й інституті дали змогу Максиму Берлінському стати улюбленим педагогом кількох поколінь київського учнівства. Його уроки з політичної і географічної історії в училищі, а всесвітньої історії — у Київській духовній академії суттєво відрізнялися від усталених і вивірених владою лекцій інших викладачів. Максим Берлінський наповнював їх малознаними фактами, власними цікавими інтерпретаціями, ілюстрував висказками із архівних документів, розшуканих ним у різних мо-

настирях і приватних збірках (на той час ще не існувало Київського історичного архіву). Свідченням популярності педагогічних викладів Максима Берлінського став вихід у 1800 році його книги «История российская для употребления юношеству», яка здобула велику популярність і стала на багато років настільною книгою в багатьох сім'ях.

Проте Максим Берлінський не обмежувався педагогічною роботою. Розуміючи роль і значення Києва в історії Російської імперії (відразу потрібно сказати, що як і М. Карамзин він непохитно дотримувався теорії тягlosti російської династії від Рюриковичів) ставить собі за мету кожний літописний історичний факт підтвердити іншими документальними і археологічними джерелами. На той час історія Києва значним чином обмежувалася трактуванням фактів, викладених у Київському літописі і Києво-Печерському патерику, усе інше, особливо щодо домонгольського періоду залишалося terra incognita. Саме історик-аматору Максиму Берлінському випало стати основоположником киевознавства і першим київським археологом, який здійснив кілька розкопок унікальних пам'яток. Довідавшись про діяльність у цій царині київського педагога, його підтримали видатні тогочасні вчені митрополит Євгеній (Болховитінов) і колишній канцлер Російської імперії, знавець і дослідник давньоруської історії, колекціонер Микола Рум'янцев, з якими Максим Берлінський вів активне наукове листування.

У науковій записці про Київське головне народне училище для представлення в Міністерство народної освіти в Росії, написати яку за розпорядженням генерал-губернатора доручили Максиму Берлінському, згадувалося, що «написана ним також докладна історія міста Києва з топографічним його описом, зібраним із різних київських книгосховищ і давніх рукописів...». Ця книга, під назвою «Описание Киева» побачила світ у 1820 році у Петербурзі. Власне, це перший історичний твір про давньоруську столицю. Особливу цінність мала, та й нині має, друга частина дослідження, присвячена історико-топографічному опису давньокняжої столиці. Автор окремо подав опис пам'яток міста Володимира, міста Ярослава, Михайлової гори, Подолу і Печерська з його найбільшою святинею. Максим Берлінський описав також кілька споруд XVII ст., пов'язаних з іменем Івана Мазепи.

«Опис Києва» став документальним фундаментом усіх подальших досліджень найдавнішої історії Києва. Зокрема, і видатного киевознавця М. Закревського, який, захопившись книгою Максима Берлінського, написав і видав у середині XIX ст. двотомне дослідження також під назвою «Описание Киева».

Інша книга Максима Берлінського «Историческое обозрение Малороссии и города Киева» залишилася в рукопису, хоча Міністерство народної освіти й виділило на її друк 500 рублів.

Після того як у сорокових роках XIX ст. з'явилося кілька монографічних досліджень з історії України і Києва, твір Максима Бер-

лінського втратив свою актуальність, однак залишився чинником поступу вітчизняної історичної науки. За оцінкою одного з найвидатніших українських історикографів В. Іконнікова, у плані джерелознавчих відкриттів і введення в науковий обіг згодом втрачених матеріалів із рукописів бібліотеки Києво-Могилянської академії, яка загинула в полум'ї пожежі 1811 року, твір Максима Берлінського має непересічну цінність, ураховуючи, що автор відзначався бездоганною повагою до історичних джерел. Доречно додати, що Максим Берлінський одним із перших звернув серйозну увагу на монастирські книгосховища і архіви, за сприянням Євгена Болховитінова і його дорученнями об'їздив найдавніші чернечі обителі з метою виявлення історичних документів та реліквій. Обстежив він також незліченну кількість великих і малих архівів різних церков, католицьких храмів, а також родових поміщицьких маєтків, де також відкрив низку унікальних і безцінних для істориків документів, літописів, хронографів, пам'яток тощо.

З ім'ям Максима Берлінського пов'язана й одна з найцікавіших сторінок світової нумізматики. Саме він звернув увагу М. Рум'янцева на «Володимировы монеты», про які довгий час знали тільки із письмових джерел. За наполяганням Максима Берлінського золота монета Володимира, яка знаходилася у київського аптекаря Бунге, і срібна із колекції купця Пирожкова опинилися в руках фахівців, були досліджені та описані.

За фінансового сприяння рводи генерала Турчанинова Максим Берлінський провів у 1816 році археологічні розкопки неподалік Вишгородського собору, які дали цікаві знахідки і збагатили знання про давньоруський побут, насамперед простоліду.

Численні публікації київського археолога у московських, петербурзьких, харківських часописах, а також у «Трудах и летописях Общества истории и древностей российских» принесли Максиму Берлінському визнання всієї наукової громадськості. Він був дійсним членом Товариства історії і старожитностей російських, членом Комітету з вивчення старожитностей Києва, почесним членом Київської комісії з вивчення давніх актів.

Вийшовши у відставку з високої посади інспектора Київської гімназії вже в досить поважному віці, Максим Берлінський не полишив активної творчої і дослідницької роботи. Його науковий досвід невдовзі знову був вигребуваний урядом. Саме Максима Берлінського призначають головою Тимчасового комітету щодо організації Київського університету святого Володимира. Не багато кому відомо, що не Михайло Максимович, а саме Максим Берлінський на перших порах очолював цей навчальний заклад, добираючи перший викладацький колектив. Він організував і обрання Михайла Максимовича ректором університету св. Володимира.